

MONICA KJORSTAD

**A szakmai etika és a hivatalnoki
racionalitás között: a szociális
munkások kihívásokkal teli etikai
helyzete a workfare irányelvek
végrehajtásánál***

A cikk egy empirikus kvalitatív tanulmányon alapul, mely olyan szociális munkásokról készült, akik a norvég fővárosban, Oslóban öt önkormányzati szociális osztályon a workfare irányelvek végrehajtásában vesznek részt. A tanulmány fő célja, hogy a szociális munkások gyakorlatát jellemző körülményeket egy olyan közgazgatási környezetben vizsgálja, melyben a szociális ellátásért folyamodó klienseket alapvetően arra ösztönzik, hogy a szociális juttatások helyett a munkát válasszák. A szociális munkások konkrét szerepét és feladatait a munkaszerződések és a munkaköri leírások rögzítik, de szakmai ítéleteiket és az egyéni szakmai elbírálást a szakmai értékek és a szakmai gyakorlat egyéni értelmezései befolyásolják, illetve az, hogy ezek az értelmezések hogyan épülnek be az egyén személyes tapasztalatába a szociális munka gyakorlása során. A szociális munkás nagyon konkrét és világos formában gyakorolhatja hatáskörét a workfare irányelvek megvalósítása során. A törvény meglehetősen tág teret enged az egyéni elbírásának, de az önkormányzatoknál alkalmazott belső szabályok és irányelvek nagymértékben befolyásolhatják a szociális munkást és gyakorlatát. Ennek következtében a szakma normatív és etikai értékei meghatározóvá válnak. A cikk az önkormányzatok szociális osztályainak a szociális juttatásokra való jogosultság elbírálásában betöltött szerepét, valamint a szociális munkások e környezetben jellemző etikai pozícióját vizsgálja.

* Monica Kjorstad: Between professional ethics and bureaucratic rationality: the challenging ethical position of social workers who are faced with implementing a workfare policy. *European Journal of Social Work* Vol. 8, No. 4, December 2005, pp. 381–398.

Bevezetés

A nyugat-európai országok többségében a workfare megvalósítására irányuló programok fontos részét képezik a nemzeti szociálpolitikának.¹ Általában elmondható, hogy a munkaerőpiaci bevonás és az egyén társadalmi felelősségének erősebb hangsúlyozása egyre inkább meghatározóvá válik a szociálpolitikai reformok előkészítésében. A workfare alkalmazását kísérő retorikát gyakran kísérik olyan fogalmak, mint az aktíválás, részvétel, felelősség, jogok és kötelezettségek. Sokan rámutattak, hogy a szerződés és csere logikája jelentős mértékben befolyásolta a szociálpolitika fejlődését megalapozó gondolkodást, melynek következtében a jóléti juttatások munkára cserélése figyelhető meg. Következésképpen az a gondolat, hogy az emberek elidegeníthetetlen jogokkal rendelkeznek, talán némileg háttérbe szorult. E témakört számos kutató vizsgálta (többek között Dahl, 2003; Dahl – Lorentzen, 2003a, 2003b; Giddens, 1998; Goodin, 1985; Hindess, 1997; Jordan, 1996; Jordan – Jordan, 2000; Kildal, 2000, 2001; Lodemel, 1997; Lodemel – Trickey, 2001; Mead, 1992; White, 2000).

A legtöbb politikai közegben az tűnhet a legmegfelelőbb megoldásnak, hogy a végrehajtáshoz kapcsolódó döntéseket köztisztviselők hozzák meg, így Norvégiában a workfare irányelvek megvalósítása a szociális munkás szakemberek feladata. Ezekben az esetekben a végrehajtás ellenőrzése és a szakemberek etikai pozíciója meghatározó a konkrét döntések minősége, illetve a rendszer közvélemény előtti legitimitása szempontjából (Rothstein, 2001).

Sok tisztviselő – így a közigazgatásban dolgozó szociális munkások is – korlátozott autonómiával rendelkezik a törvényhozók által meghatározott kereteken belül, de a politológusok erősen megkérdőjelezik azokat a hagyományos normákat, melyek az állami bürokráciában a politikaformálók engedelmes eszközét látják (Rothstein, 1994, 2001). A szociális munkások különbözőképpen viszonyulnak a politikaalkotás és a közigazgatás megkülönböztetéséhez, de nemigen tagadhatjuk, hogy a szakpolitika kialakításának folyamata és a szociálpolitika végrehajtása összefonódik, ami egyébként konfliktusok kialakulásához vezethet. Valóban, meglehetősen kényes kérdés lehet annak elismerése, hogy szociális munkásként politikai prioritásokkal foglalkozunk. Ebből a szempontból a lojalitás kérdései alapvetően meghatározóak. A szociális munkásnak helyzetéből következően lojálisnak kell lennie feletteseihez, tiszteletben kell tartania a közjót, és engedelmeskednie kell a törvényeknek. A munkáltató iránti lojalitás – egyszerűen megfogalmazva – alapvetően az adminisztratív szabályok és eljárások betartását jelenti. De a gyakorlatban a lojalitás sokkal többet jelent ennél, és magába foglalja azt a kötelezettséget is, hogy az egyéni ügyek elbírálásánál a szociális munkás normatív és morális megfontolásokat alkalmazzon, illetve azt az alapvető köteles-

1 A cikk a workfare következő definícióját használja: „A »workfare« alatt azt értjük, hogy a részvétel kötelező az igénylő számára; azaz szankciók vannak érvényben, az elsődleges tevékenység a munka és az intézkedés része a szociális segítségnyújtásnak” (Dahl, 2003, 274).

séget, hogy a szakmai etika központi elemeként a kliens érdekeit helyezze a középpontba.

A szociális munkások szerepe, mint fogalom, arra utal, hogy a szervezet felhatalmazza a szociális munkásokat arra, hogy egy bizonyos módon járjanak el, és ezzel, elméletileg korlátozza szabadságukat, mivel cselekedeteiknek összhangban kell lenniük a szervezeti és szakmai szerep által körülírt kötelezettségekkel és jogokkal. Ily módon a szerep a személyes és a szervezeti morálitás közötti találkozás keretévé válik (a törvényileg meghatározott utasítási lánc figyelembevételével). Ennek következtében felmerül a kérdés, hogy a szociális munkások felelősségre vonhatóak-e olyan döntésekért, melyeket a kliensek részben vagy teljesen elleneznek, de amelyek összhangban állnak a törvény szándékaival és az általános normatív alapokkal. (Lundquist, 1988, 1992; Rothstein, 2001). Egy olyan időszakban, amikor a piaci liberalizmus és a közszféra új üzleti típusú irányításának diskurzusai egyre meghatározóbbá válnak, és sokak szemében már ezek jelentik a szociális munka politikai premisszáit, teljesen jogos az a kérdésselvetés, amely azt firtatja, hogy a köztisztviselőként dolgozó szociális munkások pozícióiba elkerülhetetlenül beépülnek-e etikai dilemmák.

A szakmai diskurzusban vita folyik az általános érvényű etikai szabályok cselekvési útmutatóként való alkalmazását illetően. A fő ellenérv az, hogy – a szituációtól és a „helyi” etikától függően – minden praxis kontextus-függő ítéleteken alapul. A másik oldalon érvként a társadalom univerzális normatív felépítésének fontossága áll. Ezek az univerzális szabályok szükségesek az általánosan elfogadott normák megszegésének megakadályozásához, az alapvető jogok biztosításához és a szakmai hatalom megfelelő használatához. Ezek a polaritások a Habermas és Foucault eltérő hangsúlyú érvelésében is megjelennek: Habermas a demokratikus intézmények fejlesztését szolgáló projektjében az univerzális konszenzus szükségessége valamint a törvény és alkotmány általi ellenőrzés mellett érvel, míg a Foucault-féle megközelítés a helyi és kontextus-függő gyakorlati megoldásokra való törekvés szükségességét hangsúlyozza, melyben a konfliktus és a küzdelem kívánatosnak és hatásosnak tekintendő. (Flyvbjerg, 2003; Foucault, 1982; Habermas, 1987).

Ezek a kérdések rámutatnak néhány alapvető problémára a szakmák jóléti társadalomban betöltött szerepét illetően. A konkrét, egyéni esetekkel végzett munka során a szociális munkás olyan döntések meghozatalára kényszerül, melyeknél a szakmai ítélet e két ellentétes elvárás közé esik. Kialakulhatnak olyan szituációk, melyekben a szociális munkásnak nyíltan egymásnak feszülő érdekek mellett kell meghoznia döntését, például a kliens nyilvánvaló igényének való megfelelés és az adminisztratív vagy politikai irányelvekhez való lojalitás mentén. Az ilyen esetekben a szociális munkás etikai dilemmával néz szembe, azaz olyan helyzetben találja magát, melyben a kétség és az ambivalencia dominál, és nem kielégítőek a rendelkezésre álló alternatívák. Az etikai dimenzió mindig akkor válik kritikussá, amikor ellentétes érdekek vagy egymásnak ellentmondó etikai normák kerülnek egymással szembe. (Eriksen, 2001). Az etika, mint diszciplína célkitűzése az, hogy az ilyen esetekre világosan meghatározza az etikai viselkedés szempontjait. Általánosság-

ban az etika a kötelezettségekről és kötelességről, az igazságról, a 'jó életről' és a társadalom természetéről, míg a szakmai etika a munka kontextusában választott értékekről szól. (Aadland, 2000).

A workfare norvégiai kutatásainak túlnyomó többsége erre, vagy a szociális munkás és az ügyfele között kialakuló kapcsolatra, vagy a különböző workfare típusok összehasonlító tanulmányozására irányult. Ez utóbbira átfogó példa az a Lodemel és Trickey (2001) által végzett összehasonlító tanulmány, mely hat európai ország és az USA workfare szakpolitikáit vizsgálja. E jelenlegi projekt középpontjában azonban az a dinamikus kapcsolat áll, mely a közigazgatási és szociálpolitika fejlemények, valamint a szociális munkások által képviselt modus operandi között alakul ki. A vizsgálat célja az volt, hogy elvégezze a kontextusba helyezett gyakorlat „sűrű” leírását (Geertz, 1973). A tanulmány központi elemként vizsgálja, hogy a szociális munkások hogyan értelmezik az egyes helyzeteket és a gyakorlat kontextusait, illetve azt, hogyan milyen módon jutnak el a szakmai döntéshozatalig és cselekvésig.

A workfare Norvégiában

A workfare megvalósítását célzó programok norvégiai bevezetése nemzetközi irányzatot követett, de összehasonlítva a többi országgal, Norvégia „késői kezdőnek” számít. A workfare irányelvek megvalósítása jelentős különbségeket mutat az egyes jóléti államokban, még az észak-európai államok vonatkozásában is. Norvégiában a workfare a szociális segítségnyújtási program részeként a szociális ellátást szabályozó törvény hatálya alá tartozik. A szociális ellátás juttatásainak finanszírozása és megvalósítása a helyi önkormányzatok feladata és a juttatások az igénylők anyagi helyzetéhez kötöttek (Lodemel – Trickey, 2001). Norvégiában 434 helyi önkormányzat található és törvényi előírás, hogy mindegyik rendelkezzen legalább egy szociális osztállyal. Jelenleg a norvég fővárosban, Oslóban 15 szociális ügyekkel foglalkozó osztály működik.

Norvégiában az önkormányzati szociális ellátást mint végső „biztonsági háló” alakították ki, arra az esetre, amikor más forrásból nincsen segítség, vagy ha a kapott segítség nem elégséges az emberi igények megfelelő kielégítéséhez. A juttatások egyéb, gyakran igénybevett forrásai magukba foglalják az egészségügyi biztosítás juttatásait, a munkanélküli segélyt, a dolgozói kompenzációt, stb. Az önkormányzatok szociális ügyosztályai igyekeznek segítséget nyújtani azon igénylők számára, akik gazdasági, lakhatási, családi vagy kábítószerrel kapcsolatos és egyéb jellegű problémákkal fordulnak hozzájuk. Az esetek többségében az igénylők szociális munkás szakemberekkel találkoznak. A két félnek, egymással együttműködve kell felmérnie és értékelnie a helyzetet.

Az észak-európai országokban számos tanulmány mutatott rá arra a tényre, hogy a szociális ellátásért folyamodók nagy számának a gyenge munkaerőpiaci pozíció az egyik meghatározó oka. Ez különösen igaz azok esetében, akik hosszú távon szorulnak szociális ellátásra (Halvorsen, 1996). Feltételezhető, hogy a gazdasági függőség és a gyenge munkaerőpiaci pozíció közötti összefüggés az oka annak, hogy a reha-

bilitáció ennyire markáns hangsúlyt kap a szociális ellátást szabályozó törvényben. A workfare gyakran mint az aktív létezés pozitív fogalma jelenik meg. Ez a fogalom pedig olyan további pozitív fogalomhoz kapcsolódik, mint pl. a kényelmes körülmények, a pénzügyi önállóság és a társadalmi felelősség. Ezek ellentétes fogalmaként a passzív létezés a munkanélküliséghez, a munkanélküli segélyen éléshez és a munkás kompenzáció igénybevételéhez kapcsolódik (Halvorsen, 1996; Solheim – Ovreid, 2001). Néhány kutató problematikusnak tartja, hogy a szociális ellátást szabályozó törvényben ennyire erőteljes hangsúlyt kap a rehabilitáció. A bírálók azzal érvelnek, hogy ami a helyzettel való személyes megbirkózást illeti, ennek terén a legtöbb ember képes sikeresen megküzdeni a munkanélküliséggel kapcsolatos problémákkal (Albrekt Larsen, 2003; Goul Andersen, 2002; Halvorsen, 1996, 1999).

Első látásra a workfare látszólag nem vet fel semmilyen különösebb problémát. Maga az irányelv nem látszik ellentmondásosnak, hiszen általában olyan pozitív fogalmakhoz kapcsolódik, melyek az emberi fejlődést és gyarapodást segítik elő, és tükrözik a kliensek jóléte iránt érzett aggodalmat. Ha formailag nézzük, a workfare végrehajtásáért felelős önkormányzati szociális munkások szerepe és feladatai jól meghatározottak. A vonatkozó törvényhozás kontextusában a szociális munkásoktól azt várják, hogy eldöntsék: a szociális ellátásért folyamodó, részben vagy teljesen munkanélküli klienseket a munkaeöpiacra, vagy valamilyen speciálisan létrehozott munkahelyre irányítsák-e vagy sem. A szociális osztályokon belüli, adminisztratív hierarchia és az ezekhez a területekhez kapcsolódóan létrejött politikai testületek egyaránt felelősek annak biztosításáért, hogy az egyes osztályokon alkalmazott gyakorlat összhangban legyen a vonatkozó törvényi szabályozással és az adott önkormányzaton belül az illetékes szervek által meghatározott aktuális irányelvekkel. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk a kérdést, a workfare végrehajtása elfedheti vagy leplezheti a gyakorlat ellentmondásait, és egyszerűen összeütközésbe kerülhet azokkal a hagyományos értékekkel és gyakorlatokkal, melyek az idők során a szociális munka szakmai lényegévé váltak.

A workfare támogatói által gyakran hangoztatott állítás, mely szerint a gazdasági ösztönzés vagy a pénz hiánya növeli a munka iránti motivációt, nem kapott megerősítést az észak-európai országokban készült társadalomkutatásoktól (Goul Andersen, 2002). Ugyanez a helyzet a jóléti juttatásoktól való függés kapcsán kialakult aggodalmak esetében, melyek szerint az emberek túlságosan függővé válhatnak a jóléti juttatásoktól, ha azok könnyen elérhetőek. A közelmúlt tanulmányai azt támasztják alá, hogy ezek az aggodalmak az esetek többségében kifejezetten megalapozatlanok (Albrekt Larsen, 2003; Dahl, 2003; Dahl – Lorentzen, 2003b). A workfare pozitív hatásai a legjobb esetben is még tisztázatlanok, és ezért a workfare végrehajtásában az etikai dimenzió alapvető fontosságú.

Ha a workfare irányelveket etikai szempontból vizsgáljuk, rögtön egy alapvető kérdéssel kell szembenéznünk: Adjon-e a társadalom a tagjainak szociális ellátás formájában segítséget a munka világában megszerezhető jövedelem helyettesítőjeként, amikor lehet munkát találni (Halvorsen,

1998)? E kérdésre az egyik (a könnyű) választ, úgy tűnik, maga az 1991-ben Norvégiában elfogadott szociális ellátást szabályozó törvény adja. A törvény kimondja, hogy mindenkinek jogában áll segítségért folyamodnia a lakhatás és az élet anyagi szükségleteinek kielégítése terén. A szociális ellátás biztosítása az önkormányzatok feladata, melyet a kérvényezővel együttműködve látnak el. A kliensek autonómiáját mind az említett törvény, mind a szociális munkások által elfogadott szakmai kódex is nyomatékosan megerősíti.

Felmerül az a kérdés is, hogy mit értünk a szabadsághoz és méltósághoz való alapvető emberi jogon? Kiterjed-e ez a jog azokra is, akik nem tudnak vagy nem akarnak bekapcsolódni a munkaerőpiac világába? Ehhez a kérdéshez szorosan kapcsolódik a dekommodifikáció (a munkaerő „árutlanításának”) fogalma (Esping-Andersen, 1990). Dekommodifikációról akkor beszélünk, amikor alanyi jogon adják a szolgáltatást illetve a segítségnyújtást, és az adott személy megélhetése nem függ a munkaerőpiactól. Lodemel (1997) szerint az 1991-ben Norvégiában elfogadott szociális segítségnyújtást szabályozó törvény hozzájárult ahhoz, hogy megnőtt a társadalmi ellenőrzés a társadalombiztosítási rendszerben. Utalva Esping-Andersen következtetésére, miszerint a skandináv országok korábban képesek voltak dekommodifikálni a foglalkoztatható embereket, Lodemel szerint a workfare bevezetése hozzájárulhat a szegény foglalkoztatható réteg rekommodifikációjához. Annak ellenére, hogy a workfare végrehajtásának gyakorlata eltéréseket mutat az európai jóléti államokban, okkal feltételezhetjük, hogy ezek a kérdések és problémák a norvég határokon túl is relevánsak.

Elméleti megközelítések

A tanulmány két elméleti megközelítésből indul ki. Az első középpontjában az a felfogás áll, mely az önkormányzatok szociális osztályait úgy tekinti, mint a szociális ellátásra való jogosultság elbírálásának intézményeit, melyek nagyon konkrét feltételeket határoznak meg az igénylők számára. Ennek a funkciónak az egyik aspektusa általános érvényű, hiszen minden társadalomban el kell döntenie, hogy ki részesülhet szociális ellátásból, illetve kitől kell azt megtagadni, amennyiben olyan juttatásokról van szó, melyek a társadalom nem minden tagjának járnak (Midré, 1995). Norvégiában a szociális munkásoktól várják az ilyen döntések meghozatalát. Erre mint jogosultság-elbíráló funkcióra („gate-keeping” funkció) szoktak utalni (Kjorstad, 2002b; Terum, 1996, 2003). Midré (1995) rámutat arra, hogy a jogosultságot elbíráló intézményeket mindig azon normatív feltevések mentén szervezik meg, melyek a munka világában jellemző helyzetből nőnek ki. „Azoknak az okoknak, melyek megengedik az embereknek, hogy távol maradjanak a munka világtól, mindig összhangban kell lenniük a társadalomban az adott időpontban érvényes legitim okok egész sorával” (Midré, 1995, 23. o.).

A második elméleti megközelítés középpontjában az a felfogás áll, hogy a hivatalnoki etikában kulcsfontosságú az etikus cselekvés. (Lundquist, 1988, 1992). Ez a megközelítés kapcsolódik a közintézmények jo-

gosultságot elbíráló funkciójához és azokra a szociális munkásokra vonatkozik, akik ezekben az intézményekben köztisztviselői pozíciót töltenek be. A közigazgatási szervezetekben foglalkoztatott szociális munkásoknak különböző kapcsolatokat kell figyelembe venniük, melyek potenciálisan mind etikai következményekkel bírnak: kapcsolat a kliensekkel, kollegákkal, munkáltatókkal, politikusokkal és általában a közvéleménnyel (Lundquist, 1988, 1992; Rothstein, 2001; Kjorstad, 2002a, 2002b). Lundquist három olyan kapcsolat-típusra hívja fel a figyelmet, melyek etikai dilemmákat okozhatnak a közszolgálatában álló, a szakmai értékek megőrzésére törekvő szociális munkások számára (Lundquist, 1988, 2001):

- A köztisztviselőt lojális szálak fűzik feletteseihez;
- A köztisztviselő különböző eszközöket használ hatásköre érvényesítéséhez, beleértve a kényszerítés használatának lehetőségét is. Következésképpen különös gondot kell fordítania az állampolgárokkal kialakított kapcsolataira;
- A köztisztviselő olyan kontextusban dolgozik, melyben demokratikus folyamatok és alapvető értékek dominálnak, és melyeket mint köztisztviselőnek és állampolgárnak nagyon komolyan figyelembe kell vennie. Az önkormányzatok szociális osztályain dolgozó szociális munkások etikai pozíciója a következőképpen szemléltethető (1. sz. ábra):

Egy többdimenziós, minőség-központú megközelítés

A tanulmány a szociális munkások etikai pozícióját két különböző megközelítésből vizsgálja. A makro- vagy felülről lefelé építkező megközelítés célja azon szakpolitika törvényhozási és adminisztratív premisszáinak elemzése, mely kimondja, hogy a munka legyen az elsődleges opció, mi-

előtt a szociális juttatásokért folyamodó kérvényező pénzügyi segítséget kapna. A mikro- vagy alulról felfelé építkező megközelítés célja, hogy tanulmányozza a szociális munkások megfontolásait, amikor a kliensekkel együtt végrehajtják ezt a politikát. A központi kérdések a következők voltak: Mi a tartalma a szociális munkának a workfare irányelvek megvalósítása során? Milyen etikai következményei vannak a szociális munka gyakorlásának a workfare kontextusában? Hogyan kezelik a szociális munkások ezeket a helyzeteket és mit értelmeznek etikai kihívásként? Milyen mértékben tudják a szociális munkások megkérdőjelezni a diszkurzív rendet?

Egy ilyen jellegű tanulmány célja nem az, hogy ok-okozati összefüggéseket elemezzon, hanem hogy a kapcsolatok-összefüggések tágabb rendszerében próbálja megérteni a tanulmányozott gyakorlatok szerepét. Ez egy olyan phronészis alapú kutatás (*phronetic research*), mely a mindennapi helyzetekben megnyilvánuló gyakorlati cselekvésre és gyakorlati tudásra összpontosít (Flyvbjerg, 2003, 134–135 o.). A kutatás számára az elsődleges információ-forrás a tanulmányozott szakemberek tudása és tapasztalata volt. De egy ilyen típusú eset-tanulmány azt is megköveteli, hogy maga a szerző is rendelkezzen szakmai ismeretekkel a tanulmányozandó terület vonatkozásában (Flyvbjerg, 2003; Ragin – Becker, 1992). Úgy találtam, hogy az a tudás és gyakorlati tapasztalat, melyet az önkormányzati szociális ellátás hierarchiájában 25 év alatt különböző pozíciókban szociális munkásként szereztem, szintén igen fontos forrásnak bizonyult. A kutatási folyamat közben kialakult megbeszélések eredményeként autentikusabb kép alakult ki a gyakorlatról, mint ha a kutató csak az objektív megfigyelő pozícióját választotta volna. Kulcsfontosságú azonban a kritikus távolság megtartása. A vizsgálat során alkalmazott módszerek egyaránt bírnak előnyökkel és hátrányokkal, melyeket a társadalomtudományi módszertannal foglalkozó szakirodalom részletes alaposítással tárgyal (Alvesson – Deetz, 2000; Alvesson – Skoldberg, 2000; Flyvbjerg, 2003; Geertz, 1973; Kvale, 1997).

Az empirikus adatokat a következő forrásokból gyűjtöttük: a szociális munkások és a kliensek megbeszéléseinek megfigyelése, részlegesen strukturált interjúk lebonyolítása, esetkonferenciák megfigyelése, az önkormányzatok szociális osztályainak vezetőivel készült csoportinterjúk, párbeszéd konferenciákon való részvétel és dokumentumelemzés. Analitikus eszközként a szövegelemzést társadalmi elemzéssel ötvöző kritikai diskurzus-elméletet használtunk. Minden kommunikatív esemény társadalmi gyakorlatként funkcionál, mivel vagy reprodukálja, vagy megkérdőjelezi az aktuális diszkurzív rendet. A diskurzus és a társadalmi struktúra dialektikus viszonyban állnak egymással és lehetőséget nyújtanak a változásra. (Fairclough, 1992, 1995; Phillips – Hardy, 2002).² A kutatási folyamat rövid leírása az alábbiakban olvasható.

Az adatgyűjtés első lépése 12 olyan megbeszélés megfigyelése volt, mely szociális munkások és kliensek között zajlott le, és melyek központi témája a workfare szakpolitika megvalósítása volt. A kliensek 18–35 év

² Fairclough definíciója szerint a diskurzus egy olyan típusú beszéd, mely a tapasztalatoknak egy bizonyos szempontból ad jelentést.

közötti munkanélküliek voltak. A megfigyelés célja az volt, hogy feltáruljon előttünk, konkrétan mi történik azokban a helyzetekben, amikor a szociális munkások azt várják el a kliensektől, hogy elfogadjanak valamilyen rendelkezésre álló munkát, vagy hogy egy olyan projektben vegyenek részt, melynek célja, a fizetett foglalkoztatásra való felkészítésük.

A szociális munkások és a kliensek között lezajlott megbeszélések megfigyelésének kiegészítéseképp egy részlegesen strukturált mélyinterjút készítettünk a szociális munkásokkal, a megfigyelés befejezése után. Szándékaink szerint az interúnak egyrészt ösztönöznie kell a szociális munkásokat arra, hogy tudatosan átgondolják az éppen véget ért beszélgetést, másrészt további általános érvényű kérdéseket kellett felvetnie a workfare végrehajtásával kapcsolatban.

A harmadik lépés nyolc esetkonferencia lebonyolítása volt. Az esetkonferenciák olyan megbeszélések voltak, melyeken a szociális munkások azért jöttek össze, hogy autentikus eseteket vitassanak meg, a saját gyakorlatukból. Mindegyik szociális munkást felkértük arra, hogy írjon egy összefoglalót egy olyan esetről, melyekben alkalmazták a workfare-t, de úgy érezték, hogy azt nem sikerült megfelelően befejezni. Ez a befejezetlen jelleg egyaránt lehetett pozitív vagy negatív. Más szóval olyan esetek és kliensek leírására kértük őket, melyek különösen nagy kihívást jelentettek, és etikai dilemmát okoztak számukra a workfare végrehajtásának vonatkozásában.

A negyedik lépés négy csoportinterjú lebonyolítása volt a kiválasztott szociális osztályok vezetőivel. A csoportinterjúk célja a workfare irányelvek megértése volt, a vezetői szempontokra koncentráló, felülről lefelé irányuló vagy menedzsment megközelítés alapján. Itt a következő témákat vitattuk meg: megvalósítás, információ és irányelvek kialakítása, az alkalmazottak motiválása, az irányelvek végrehajtási utasításának közvetítése, és visszacsatolás a szociális szolgáltatások adminisztratív hierarchiájának különböző szintjei között.

Az ötödik lépés néhány résztvevői konferencia lebonyolítása volt. Mihelyt elkészült a kiinduló elemzés, szemináriumokat tartottunk, melyekben ismertettük a tanulmányban résztvevők számára a kezdeti eredményeket, és elmondtuk az adatok értelmezését. A kutatók kezdeti következtetéseit részletesen elmagyaráztuk majd alaposan, megvitattuk. A megbeszélések során finomításokra is sor került, melyek alapján a kezdeti következtetéseket pontosítottuk. Ily módon a kutatás megállapításait kommunikatív validálással fogadtuk el. (Kvale, 1996; Kvale – Enerstvedt, 1995).

Az adatok hatodik forrása a releváns dokumentumok elemzése volt. Ezek között szerepeltek jogi dokumentumok, a törvényhozók szándékait magyarázó előzetes és előkészítő dokumentumok, belső adminisztratív direktívák és szándéknyilatkozatok.

Főbb következtetések

A workfare gyakorlati alkalmazása helyi eltéréseket mutat

A tanulmány jelentős eltéréseket mutat a workfare irányelvek megvalósításában az egyes önkormányzatokon belül. De a workfare tekintetében különbségek figyelhetők meg az egyazon helyi közigazgatási egységen belül működő szociális osztályok között is. Ez illusztrálja azt a megállapítást, hogy a helyi irányelvek, irányítás és szervezet meghatározóak az adott gyakorlat alakulásában. Levonhatnánk azt az óvatos következtést, miszerint a workfare irányelveket övező, nem túl világos retorika tág teret nyújt ahhoz, hogy jelentős eltérések alakuljanak ki a szociális munkások által alkalmazott egyéni elbírálások során (Terum, 1996; Kjørstad, 2002b). Mint Midré rámutat, maga a workfare ideologikus hatalommal bír, pontosan azért, mert nem pontosan meghatározott és több értelmezése is lehetséges. Egyaránt tartalmazhat jogokat és köteleességeket, kényszerítést és gondoskodást, kirekesztést és bevonást (Midré, 1995, 203. o.).

Az alábbi idézetek a workfare megvalósításában megfigyelhető helyi különbségeket illusztrálják.³ A fő eltérések abból adódnak, hogy az igénylőknek kell-e először bizonyos feltételeket teljesíteniük ahhoz, hogy a szociális juttatás folyósítható legyen. Az egyik szociális osztályon, ahol a workfare irányelvek szigorú gyakorlati megvalósítása folyik, egyik szociális munkás a következőket mondta:

„A munkát az általános irányelvek határozzák meg, de természetesen a saját hozzáállásunk is döntő. Úgy véljük, hogy a legtöbb ember számára jó, ha jövedelemmel rendelkezik. Jövedelem nélkül egyszerűen nem lehet a társadalomban élni. Ehhez úgy próbálunk hozzájárulni, hogy elvárásokat támasztunk a kliensek felé, de más módon is segítjük őket. Minden esetben meg kell beszélnünk a problémát a kliensekkel és alternatívákat kell számukra nyújtánunk. Ekkor kiválaszthatják a számukra megfelelőt. De kétségtelen, hogy néhány kliens eltűnik e folyamat során ... Meglehetősen szigorúan járunk el azokkal a kliensekkel, akik nem fogadják el a workfare feltételeit. Ez különösen igaz az igénylőket fogadó irodánkban. Azonban ha valamilyen betegség, kábítószer-fogyasztás vagy egyéb probléma merül fel, másképp értékeljük a helyzetet. És sok ilyen van.” (9. sz. interjú)

Az egyik szociális munkás, aki egy olyan osztályról jött, ahol a workfare megvalósítása kevésbé játszik központi szerepet, másképpen érvel:

„Én soha nem alkalmazom automatikusan az előírt irányelveket. Néhány kliens egyetért azzal, hogy azonnal érvényesítsük azokat, de mások ilyenkor felteszik a kérdést: „Nem lehetne várni egy kicsit? Tényleg azonnal alkalmazni kell ezeket a feltételeket?” Amikor a kliensek szkeptikusak, nem kényszerítem őket. Először inkább várok néhány hónapot. Az embereknek esélyt kell adni. Idővel több információnk is van, amelyre építhetünk. Időnként borzasztó lelkiismeret-furdalásom támad, amikor leállítom a szociális juttatásokat és elgondolkozom azon, hogy valóban megéri-e. Ez számomra óriási dilemma, különösen akkor, amikor a lakhatási költségekről van szó; ilyenkor nagyon

³ Az alábbi idézetek úgy lettek kiválasztva, hogy illusztrálják a szociális munkások gyakorlatának tipikus aspektusait a workfare alkalmazásánál.

óvatosan járok el az feltételek alkalmazásánál. Szeretném megtalálni az utat az emberek saját erőforrásaihoz, de gyakran kudarcot vallok és visszatérek a régi rossz szokásokhoz. De mindenki rendelkezik ilyen erőforrásokkal, csak meg kell találnunk őket...” (8. sz. interjú)

A szakmai cselekvés személyes etikai ítéletekre épül

Senki számára sem kedvező, ha a szociális munkások olyan irányelvek végrehajtására kényszerülnek, melyek kirívóan ellentmondanak a szociális munka szakmai etikájának. A tanulmányban részt vevő szociális munkások elmondták, hogy gyakran érzik úgy: gyakorlati munkájuk során rengeteg potenciális veszéllyel kell számolniuk. Munkájuk során több ellentétes oldalról éri őket nyomás, és cselekvési területet korlátozottnak érzik. Elvárják tőlük, hogy teljesítsék kötelezettségeiket, és mint köztisztviselők, lojálisak legyenek a közigazgatási és politikai rendszer törvényeihez és szabályaihoz. Ugyanakkor az is elvárás, hogy lojálisak legyenek saját szakmai etikai kódexükhöz, mely hangsúlyozza a kliensek önrendelkezéshez való jogát.

Az egyik szociális munkás saját gyakorlatának e két aspektusát vizsgálva a következőket mondta:

*„...A cél egyértelműen az, hogy segítsünk a klienseknek abban, hogy képesek legyenek saját magukat eltartani. Úgy gondolom, az a foglalkoztatottság célja, hogy a kliens életminősége javuljon. Nagyon sok ember számára fontos, hogy munkája legyen. Ez tagadhatatlan. Én soha sem arra gondolok, hogy az önkormányzati forrásokkal takarékoskodjam, hanem más okokból segíték a klienseknek abban, hogy újra a saját lábukra álljanak. De lehet, hogy még sokkal többet is tehettem volna értük ...
...Általánosságban az osztály által meghatározott irányelveket követem, de mindig próbálom a kliensek javaslatait is tiszteletben tartani. Mindig abból indulok ki, hogy hangsúlyozom: a kliensek felelősek a saját életükért és ők maguk hozhatják meg saját döntéseiket.” (6. sz. interjú)*

Úgy tűnt, hogy a szociális munkások és a kliensek megbeszéléseit az „itt és most” megközelítés jellemzi. Az ilyen típusú interakciókban rendszeresen megfigyelhető a Donald Schön által azonosított cselekvésben történő reflexió (*reflection-in-action*, Schön, 1983). Ez a fogalom rámutat a szociális munkások azon képességére, hogy mobilizálják etikai tudatosságukat a klienssel kialakuló szemtől szembeni interakciók során. Úgy tűnik, hogy a személyes etikai ítéletek, melyek az internalizált értékeken és normákon alapulnak, sokkal meghatározóbbak a szociális munka gyakorlata szempontjából, mint a szociális munkások országos és nemzetközi szervezeti által elfogadott, hivatalos etikai kódex. A megfigyelések azt mutatták, hogy a szociális munkások a morális ésszerűség szerint járnak el, amikor a kliensekkel szemtől szembe találkoznak. Ideális esetben ez a cselekvés gyakorlati bölcsesség (*phronészis* vagy *prudencia*) kifejezése, a kifejezés arisztotelészi értelmében. E jelenség egyik értelmezése az, hogy néhány szociális munkásban kialakul a készség és az előrelátás, mely képessé teszi őket arra, hogy szokásos bürokrata magatartásukat szükség szerint módosítsák. Olyan cselekedeteket hajtanak végre,

SZOCIÁLIS MUNKA

melyek a szakmai bátorság kifejezéseként értelmezhetők, mivel meghaladják a szokásos bürokratikus gyakorlat repertoárját. Ez a jelenség Pierre Bourdieu társadalmi elméleteire emlékeztet. A szociális munkás és a kliensek közötti találkozás kontextusa, a bürokratikus struktúrában belül, kifejezetten a szociális munkások egyéni habitusától függ. (Bourdieu, 1977). Az egyik szociális munkás, szinte hangosan gondolkodva a következőket mondta:

„A cél az, hogy elérjük ügyfeleink foglalkoztatását, hogy így önellátóvá válhassanak. De nem vagyok lelkes híve a workfare irányelvek alkalmazásának. Általános nézet, hogy ha az emberek nem dolgoznak, megbetegszenek, fizikailag és mentálisan egyaránt. A valóság azonban korántsem ilyen egyszerű. Vannak, akik a munkájuk miatt betegszenek meg. A szakképzetlen munkák gyakran annyira szegényes munkakörülményeket nyújtanak, hogy az alkalmazottak megbetegszenek a munkahelyükön. A legtöbb kliensünknek nagyon alacsony az iskolai végzettsége és gyenge az önbecsülése. Többségüknek sikerül munkát találnia, de foglalkoztatásuk igen gyorsan véget ér. Amikor visszajönnek hozzánk, meg szoktam kérdezni, hogy miért nem dolgoznak. Gyakran azt hallom válaszként, hogy nagyon fájt a gyomruk a munkahelyükön, vagy hogy olyan nagy volt a zaj a munkahelyen, hogy nem tudták elviselni. Mint szociális munkás, nem tudok azonosulni azzal a nyíltan hangoztatott elképzeléssel, hogy a foglalkoztatás jelenti a megváltást ügyfeleink számára. Engedélyezem, hogy szociális ellátásban részesüljenek, és nem követelek tőlük semmit addig, amíg nem tudok valami jobbat ajánlani számukra. Van, amikor az a legjobb, ha várunk.” (3. sz. interjú)

A mindennapok gyakorlati etikájának két alapvető alkotóeleme van

A fenti interjú arra enged következtetni, hogy a gyakorlat során valamilyen természetes etikai érzék aktiválódik. Az az elképzelés, hogy létezik egy természetes etikai érzék, a norvég filozófus professzor, Knut Erik Tranoy (1998) azon állításra utal, melyet a közösen konstruált moralitásról szóló értekezésében tett. A közös moralitás (norvégül: allmenmoral) két alapvető alkotóelemből áll: vannak normák (kötelezettségek, tiltások, jogok, szabályok és törvények, etikai kódexek) és értékek (jó és rossz, a cselekvés és az inaktivitás következményei). Tranoy szerint a moralitások személyes megválasztása és a morális aktivitás képessége jelenti e konstrukció alkotóelemeit. A közös moralitás elvárja az igazságosságot és törődést, így egyaránt vonzó lehet az utilitarista, a kötelesség- és az erényetika számára, anélkül, hogy veszítene koherenciájából vagy jelentőségéből. A közös moralitás – általánosságban – sok különböző morális elvet tartalmazhat, melyeket nem lehet mindig ellentmondás nélkül ötvözni. A következő példában szereplő szociális munkásnál is megfigyelhető a normákhoz és értékekhez való kötődés, amikor a saját munkahelyi gyakorlatát vizsgálja.

„Időnként nyilvánvaló érdekütközések alakulnak a különböző felek között. A városi választókerületünk tisztségviselői és a szociális osztály vezetője a költségvetési korlátokra helyezik a hangsúlyt. Ez nem meglepő. Így szinte mindenkitől, aki legalább menni tud, elvárják, hogy dolgozzon. Kollégáimmal azonban minden esetben felmérjük a helyzetet. Jól ismerjük a klienseket, és képesek vagyunk arra, hogy megfelelően értékeljük a lehetőségeket. Az ajánlásaimat követni szokták. Nagyon nyílt megbeszéléseink

szoktak lenni, és ez így van jól. Képesnek kell lenniünk arra, hogy ötvözzük a szabályokat az egyéni szakmai mérlegeléssel. Ezt kell művészi tökéletességgel megvalósítanunk.” (7. sz. interjú)

Tranoy állítása szerint a közös moralitás előnye az, hogy nem rendelkezik pontosan körülhatárolt formulákkal. Szabad normatív teret nyit a legális és a morális rend között (Tranoy, 1998). Tranoy érvelését követve mondhatjuk, hogy a szociális munkások abban a szabad normatív térben látják el kötelességeiket, mely azáltal nyílik meg, hogy a törvényi szabályozás elfogadja a szakmai elbírálás alapján hozott ítéleteket. A tanulmány azt mutatta, hogy a szociális munkások hajlandóak és készek voltak arra, hogy kockázatot vállaljanak, vagy hogy alkalmanként hibákat kövessenek el. Ezek a tulajdonságok a kompetens, lelkes és bölcs szakember megkülönböztető ismérvei, mint ahogy azt a szakmai tudás fejlődésének modellje írja le a szakmai teljesítmény vonatkozásában (Dreyfus – Dreyfus, 1986).⁴ A modell egyik fő állítása, hogy a szakértő tudja, mit kell elérnie és hogy hogyan, mivel a megoldások (szituációs megkülönböztetések) széles tárházával rendelkeznek. Ez teszi lehetővé a spontán és intuitív reagálást a különböző egyének és különböző szituációk vonatkozásában.

Az etikai mérlegelés megvalósulása feltételezi az autonómia meglétét

A cselekvés szabadsága és képessége elengedhetetlen bármilyen etikai döntés meghozatalához. A tény, hogy a köztisztviselők fel vannak hatalmazva arra, hogy döntéseiket egyéni szakmai elbírálás alapján hozzák meg, lehetővé teszi számukra, hogy rendelkezzenek a komplex helyzetek kezeléséhez szükséges rugalmassággal, vagy cselekvési szabadsággal. A cselekvés képessége annak egyfajta kifejezése, hogy az egyénnek van objektív lehetősége meglévő cselekvési szabadságának kihasználására. Az autonómia akkor valósul meg, amikor az egyén képes kihasználni ezt a szabadságot. (Lundquist, 1988, 2001).

A tanulmány igazolta azt az elképzelést, hogy a tanulmányban szereplő szociális munkások lojálisak a workfare irányelveihez, illetve hogy jelentős cselekvési szabadsággal rendelkeznek annak végrehajtásánál. Gyakran merészen belevágnak a nehéz helyzetekbe és élve szabadságukkal, olyan döntéseket hoznak, melyek igen aktív szakmai elbírálásra épülnek, különösen azokban az esetekben, amikor nem támasztanak feltételeket a szociális ellátásban részesülő kliensek felé. A szociális munkások egyrészt ki tudták fejezni a kliensek iránti tiszteletet, ugyanakkor képesek voltak arra is, hogy demonstrálják szakmai autonómiájukat munkáltatóik és kollegáik felé. Meglepő módon egyáltalán nem keltettek olyan benyomást, mintha a rendszer agyonnyomná őket. Erre példa az alábbi idézet is:

⁴ A Dreyfus és Dreyfus által javasolt modell szerint a szakmai fejlődésnek öt szakasza van: az újonctól a szakértőig.

SZOCIÁLIS MUNKA

„Remélem, hogy elsődlegesen a kliensek felé vagyok lojális. Azt hiszem, ez valóban így is van. Lehet, hogy alkalmanként lojálisabbnak kellene lennem a munkáltatóim iránt. Ritkán fordul elő, hogy közvetlenül szembeszállok a munkahelyi feletteseim utasításaival. Ilyenkor megbeszéljük a helyzetet. Azt kell tennem, amit helyesnek látok. Ez azt jelenti, hogy a kliensek érdekét kell elsődlegesen szem előtt tartanom. Ha ezt nem tehetném meg, inkább otthagynám a munkahelyemet. Van cselekvési szabadságom, amire szükségem is van. De soha nem teszek semmit a feletteseim háta mögött. Megbeszéléseket tartunk, és én megvédem az álláspontomat. A feletteseim nem várnak tőlem olyan döntéseket, melyeket nem tudok őszintén támogatni. Biztos vagyok benne, hogy a főnököm több esetben nem értett velem egyet, de mindig megengedi, hogy én hozzam meg a döntést. Ő soha nem kapcsolódik be az egyedi esetekbe. Bár előfordul, hogy nagyon ideges lesz, amikor a költségvetési tárgyalások folynak. Gyakorlatilag én hozom meg a döntéseket.” (5. interjú)

Amikor a workfare irányelvekről és saját egyéni cselekvési szabadságáról kérdeztük, egy másik szociális munkás a következőket mondta:

„A részlegünk vezetője nagyon ritkán fordul szembe az ajánlásaimmal. Azt hiszem, hogy ez egyetlen egyszer sem fordult elő! Amikor az egyes eseteket több szociális munkás jelenlétében beszéljük meg, ahogyan szoktuk, olyankor már többször volt példa rá, hogy igen keményen a sarkára állt...

...Ha egy ilyen esettanulmány megbeszélése után mégis is úgy gondolom, hogy más stratégiát kellene folytatnunk, és átgondoltam az összes érvet, amely egy másik útvonal mellett szól, nem hagyok fel azzal, hogy a saját megoldásom mellett érveljek, és végül követjük az ajánlásomat. Ezekben az esetekben szakmai érveimet nagymértékben megerősíti, hogy hallottam az ellenérveket és az eltérő álláspontokat. A munkánk során alkalmazott eljárások, azt hiszem, nagyon jól illenek ehhez a szakterülethez

... Az a jelentős cselekvési szabadság azonban, amellyel rendelkezem, jó néhány dilemmát is felvet. Időnként úgy érzem, sokkal egyszerűbb lenne, ha más hozná meg helyettem a döntéseket. Állandóan nehéz döntéseket kell hoznom, melyek sokszor nagyon kis különbségeken múlnak.” (9. sz. interjú)

Az autonómiával rendelkező szakemberek valószínűleg nagyobb felelősséget vállalnak az elvégzendő feladatokért és eredményesebben, rugalmasabban vesznek részt a feladatok végrehajtásában. Az autonómia egy másik pozitív következménye az lehet, hogy a tisztviselők képesek alkalmazkodni az elégtelen vagy nem megfelelő szabályozási környezethez. Lipsky (1980) állítása szerint a terepmunka szintjén tevékenykedő tisztviselők gyakran alakítanak ki egy olyan modus operandit, melyet nem mindig kommunikálnak teljes valójában a feletteseik és a politikusok számára. A nagymértékű autonómia negatív következménye viszont az lehet, hogy a hasonló eseteket indokolatlanul másképp vagy véletlenszerűen kezelik. Ha egy közszolgálatban álló tisztviselő nem vesz tudomást a törvény szándékairól, vagy a gyakorlatban akadályozza e szándékok érvényesülését, döntései alapvető demokratikus értékeket veszélyeztethetnek. Sérülhet a képviseleti demokrácia alapelve és a legitim közszolgálat alapja (Lundquist, 1988, 2001).

Egy kihívásokkal teli etikai pozíció – lehetséges következmények a szociális munka szempontjából

A szociális munkástól, mint a közigazgatási rendszer tisztviselőjétől, elvárják, hogy lojális legyen a kliensekhez, a feletteseihez, a jogrendszerhez és általában a közösséghez. A jogrendszer és az aktuális szociálpolitika a jogok igazságos elosztását illetően utilitarista elvekre épül. Az önkormányzatok szociális jóléti osztályain végbemenő belső szakmai diskurzus a nyugati demokráciákra jellemző etikai diskurzus logikáját követi, melyben központi helyet foglalnak el az etikai köteleességhez kapcsolódó megfontolások és a cselekvés következményei iránt érzett aggodalom közötti mérlegelés. A szociális munkások a kliensekkel való találkozás során az ember függőségével és sérülékenységével találják szemben magukat. E találkozásokat a gondoskodásra épülő érvelés jellemzi. A közösségi elvet, melyre a jogrendszer nagymértékben épít, az autonómia elvével összefüggésben kell értékelni. Az autonómia elve aláhúzza az egyén jogát az önrendelkezésre, semlegességet vár el az államtól és annak képviselőitől, valamint védi az egyén jogát arra, hogy saját életét élje és ennek során a saját hibáit kövesse el. (Bauman, 1993, 1997a, 1997b; Eriksen, 2001; Lundquist, 2001; Rothstein, 1994). A gyakorlati szociális munkában egyensúlyt kell teremteni ezen elv és az utilitarista elv között, mely arra törekszik, hogy a legtöbb ember számára a legnagyobb boldogságot valósítsa meg. Az autonómia ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy rendelkezünk a képességgel, melynek jegyében a konkrét szituációkban egyéni szakmai ítéleteinket tudjuk alkalmazni. Ám ez azzal is jár, hogy felelősek vagyunk a gyakorlatunkban meghozott döntések és cselekedeteink megfelelő alátámasztásáért. Ez a kanti típusú gondolkodás egyértelműen megjelenik és felismerhető a Habermas (1987) által javasolt kommunikatív cselekvéseméletben és diskurzusetikában.

Számos szociális munkás számára etikai dilemmát vetett fel az az előfeltevés, mely azt várja tőlük, hogy a kliensekkel olyan szerződést fogadtassanak el, mely nem kölcsönösségen alapul. A reciprocitás (kölcsönösség) elve ebben az esetben arra az elképzelésre utal, hogy az embereknek, elvben, viszonzásként vissza kellene adniuk valamit a társadalomnak, amikor szociális juttatásokat kapnak. Ez a gondolat nyilvánvalónak tűnhet, de megkérdőjelezhető. Az egyik etikai álláspont szerint a reciprocitás egyenlőséget feltételez a szerződéses kapcsolatban érintett felek között. Ez különösen akkor válik lényeges kérdéssé, amikor a kliens súlyos lakhatási, élelmezési és ruházkodási problémái megoldásához keres kétségbeesetten segítséget és kénytelen olyan szerződéseket elfogadni, melyek korlátozhatják vagy megszüntethetik egyetlen jövedelemforrását (Kildal, 2000, 2001). Jordan és Jordan (2000) azzal érvel, hogy a reciprocitásnak csak informális helyzetekben, egyenrangú felek között van értelme, és csak akkor, amikor az interakció közösnek tekintett feladatokra épül. Ebben a kontextusban a reciprocitás szívességek, áruk és szolgáltatások cseréjére vonatkozik, olyan feltételek mellett, melyek egyaránt érvényesek minden érintett fél számára. Jordan szerint a reciprocitás ilyen körülmények között jelentős etikai erővel rendelkezik, mivel az emberek köteleességüknek érzik, hogy a közjóhoz hozzájáruljanak - önként vagy az őket

körülvevő egyenlő csoportok nyomására. Mihelyt egyenlőtlen erőviszonyok jelennek meg a kapcsolatban, a reciprocitás morális hatása meggyengül.

Ez a „kölcsonösségen” alapuló kapcsolat alapvetően egy etikai viszony a szociális juttatásokért folyamodók és a hatóságok között. Ez egyértelműbbé teszi a szociális munkások etikai pozícióját, de néhány nehéz kérdést is felvet. Így felmerülhet az a kérdés, hogy a szociális munkások vállalhatják-e a felelősséget olyan irányelvek megvalósításáért, melyek egyszerűen nem lehetnek eredményesek, mivel nincsenek összhangban a társadalmi realitással. Ez a dilemma minden olyan feladattal együtt járhat, mely a rászorultság és jogosultság határvonalainak meghúzásáról szól. Az is lehetséges, hogy az autonómia érzése, mellyel a szociális munkások saját bevallásuk szerint rendelkeznek, túlbecsült és irreális a közintézmények gyakorlatára jellemző ellenőrzött környezetben. Deetz – Foucault-ra hivatkozva – azzal érvel (1982), hogy a lojalitás megkövetelése az önkényes intézményi gyakorlatok elfogadtatását szolgálja a tisztviselőkkel, természetesnek és megkérdőjelezhetetlennek állítva be azokat (Deetz, 1988). Ha ez így van, szükségtelenné válnak a rendszert megkérdőjelező viták, és ezzel elejét is lehet venni azoknak. Az egyik nem kívánatos hatás az lehet, hogy a szociális munkások egy olyan diszkurzív rend fenntartásához járulnak hozzá, amely a hatóságok és a szociális juttatásokért folyamodók között létrejött, megkérdőjelezhető szerződésre épül. A legsúlyosabb helyzetű kliensek vonatkozásában felmerülhet az a kérdés is, hogy igazolható-e a reciprocitás elve bármilyen etikai vagy pragmatikai érv alapján. Ezzel további két fontos kérdéshez érkeztünk, a workfare irányelveket végrehajtó szociális munka gyakorlata szempontjából.

1. Ahhoz, hogy a workfare megvalósítása valóban két fél közötti kölcsönös kapcsolatra épüljön, a szerződés kormányzati oldalának olyan specifikus és hosszú távú képzést kell biztosítania a kliensek számára, mely felkészíti őket a munkaerőpiaci belépésre. Ehhez gyakran igen jelentős erőforrásokra van szükség. A súlyos és átfogó problémákkal küzdő kliensek esetében pedig itt az ideje, hogy eloszlassuk azokat az elvárásokat, hogy a szociális munkásoknak képesnek kellene lenniük gyors megoldásokkal reagálni olyan problémákra, melyek részben strukturális okokra vezethetők vissza. Ez fontos ahhoz, hogy a megőrizzük a közvélemény bizalmát a szociális munkában mint szakmában, és az állami szociális szolgáltatásokban, mint intézményben.

2. Annak érdekében, hogy a workfare programokat és a képzési stratégiát meggyőzővé tegyük, a munkanélküli klienseknek megfelelő pénzügyi támogatást kell kapniuk addig, míg képesek nem lesznek saját maguk eltartására.

Nem kerülhetjük ki a társadalmat uraló gazdaságcentrikus diskurzus hatását, de pontosan annak dominanciája miatt különösen tudatosan kell azt vizsgálnunk, hogy az milyen hatással lehet a szociális munka gyakorlatára, illetve hogy milyen módon ronthatja a szakma etikai normáit. A tanulmány azt jelzi, hogy a szociális munkások tudatában vannak ennek a jelenségnek. A tanulmányban rész tvevő szociális munkásokat erő-

sen foglalkoztatják pozíciójuk ellentmondásai. Komoly aggodalmuknak adtak hangot saját gyakorlatuk következetességét illetően és ez megnyugtató a gyakorlat szempontjából. Az lett volna aggasztó, ha teljesen meg lettek volna győződve arról, hogy csakis az ő megközelítésük és gyakorlatuk a megfelelő, vagy ha kategorikusan kijelentették volna, hogy teljesen elégedettek tevékenységük szakmai és morális oldalával. A workfare végrehajtásában érintett szociális munka gyakorlata előtt álló egyik legnagyobb kihívás az, hogy egyidejűleg több különböző, egymással összefüggő gyakorlattal és racionalitással kell megbirkóznia. A szociális munkásoknak cselekvési szabadságra van szükségük ahhoz, hogy a gyakorlatban lehetőségük legyen az alapos szakmai mérlegelésre, a legkifinomultabb és testre szabottabb megoldások kialakítása érdekében. Ehhez hasonlóan, a munkanélküli klienseknek is cselekvési szabadságra van szükségük ahhoz, hogy képesek legyenek átgondolt és jó választásokat hozni, életmódjukra és kenyérkeresetükre vonatkozóan.

Irodalom

- Aadland, Einar (2000): *Etikk for helse- og sosialarbeidarar*, Det Norske Samlaget, Oslo.
- Albrekt Larsen, Christian (2003): 'Structural unemployment. An analysis of recruitment and selection mechanisms based on panel data among Danish long-term unemployed', *International Social Welfare*, vol. 12, pp. 170–181.
- Alvesson, Mats – Deetz, Stanley (2000): *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*, trans. S.-E. Torhell, Studentlitteratur, Lund.
- Alvesson, Mats – Sköldbberg, Kaj (2000): *Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research*, Sage Publications, London.
- Bauman, Zygmunt (1993): *Postmodern Ethics*, Blackwell, Oxford.
- Bauman, Zygmunt (1997a): *Postmodernity and its Discontents*, University Press, New York.
- Bauman, Zygmunt (1997b): *Work, Consumerism and the New Poor*, Open University Press, London.
- Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dahl, Espen (2003): 'Does »workfare« work? The Norwegian experience', *International Journal of Social Welfare*, vol. 12, pp. 274–288.
- Dahl, Espen – Lorentzen, Thomas (2003a): 'Dynamics of social assistance: the Norwegian experience in comparative perspective', *International Journal of Social Welfare*, vol. 12, pp. 289–301.
- Dahl, Espen – Lorentzen, Thomas (2003b): 'Explaining exit to work among social assistance recipients in Norway: heterogeneity or dependency?', *European Sociological Review*, vol. 19, pp. 519–536.
- Deetz, Stanley (1988): 'Discursive formations, strategized subordination and self-surveillance', in Foucault, *Management and Organization Theory*, ed. A. S. MacKinlay, Sage Publications, London.
- Dreyfus, Hubert L. – Dreyfus, Stuart E. (1986): *Mind over Machine. The Power of Human Intuition and Expertise in the Era of the Computer*, The Free Press, Macmillan, Inc., New York.
- Eriksen, Erik Oddvar (2001): *Demokratiets sorte hull -om spenningen mellom fag og politikk i velferdsstaten*, Abstrakt Forlag AS.

SZOCIÁLIS MUNKA

- Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, Cambridge.
- Fairclough, Norman (1992): 'Critical discourse analyses and the marketization of public discourse: the universities', *Discourse and Society*, vol. 4, no. 2, pp. 133–168.
- Fairclough, Norman (1995): *Critical Discourse Analysis*, Longman, London.
- Flyvbjerg, Bent (2003): *Making Social Science Matter*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Foucault, Michel (1982): 'The subject and power', in *Foucault: Beyond Structuralism*, ed. H. a. R. Dreyfus, University of Chicago Press, Chicago.
- Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York.
- Giddens, Anthony (1998): *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*, Polity Press, Cambridge.
- Goodin, Robert E. (1985): *Protecting the Vulnerable: A Reanalysis of our Social Responsibilities*, University of Chicago Press, Chicago.
- Goul Andersen, J. (2002): 'Coping with long-term unemployment: economic security, labour market, integration and well-being. Results from a Danish panel study 1994–1999', *International Journal of Social Welfare*, vol. 11, pp. 178–190.
- Habermas, Jürgen (1987): *The Theory of Communicative Action*, Beacon Press, Boston.
- Halvorsen, Knut (1996): *Mestring av marginalitet – Å leve og overleve som sosialklient*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Halvorsen, Knut (1998): 'Symbolic purposes and factual consequences of the concepts »selfreliance« and »dependency« in contemporary discourses on welfare', *Scandinavian Journal of Social Welfare*, vol. 7, pp. 57–65.
- Halvorsen, Knut (1999): *Arbeidsloshet som sosialt problem*, Oslo University College, Oslo.
- Hindess, B. (1997): 'A society governed by contract?', in *The New Contractualism*, eds G. Davis, B. Sullivan – A. Yeatman, Macmillan, South Melbourne.
- Jordan, Bill (1996): *A Theory of Poverty and Social Exclusion*, Polity Press, Cambridge.
- Jordan, Bill with Jordan, Charlie (2000): *Social Work and the Third Way. Tough Love as Social Policy*, Sage Publications, London.
- Kildal, Nanna (2000): *Den nya sociala frågan: om arbete, inkomst och rättvisa: en antologi*, Daidalos, Goteborg.
- Kildal, Nanna (2001): 'Welfare policy and the principle of reciprocity', *The International Sociological Association, Annual Conference RC 19*, Oviedo.
- Kjorstad, Monica (2002a): 'Implementation of the workfare policy. Challenges and ethical dilemmas for social work practice', in *Congress of the International Association of Schools of Social Work: 'Social Work Education and Citizenship in a Globalising World'*, Montpellier, France.
- Kjorstad, Monica (2002b): *Sosialhjelp og arbeidsplikt. utfordringer og etiske dilemmaer for sosialarbeiderrollen ved iverksettingen av arbeidslinjen*, Oslo University College, Oslo, p. 135.
- Kvale, Steinar (1996): *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*, Sage, Thousand Oaks, CA.
- Kvale, Steinar (1997): *Det kvalitative forskningsintervju*, Ad notam, Gyldendal, Oslo.
- Kvale, Steinar – Enerstvedt, Remi Th. (1995): *Issues of Validity in Qualitative Research*, Studentlitteratur, Lund.
- Lipsky, Michael (1980): *Street-level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in the Public Services*, Russel Sage Foundation, New York.
- Lundquist, Lennart (1988): *Byråkratisk etik*, Studentlitteratur, Lund.
- Lundquist, Lennart (1992): *Forvaltning, stat och samhälle*, Studentlitteratur, Lund.

- Lundquist, Lennart (2001): 'Etik och förvaltning', in Politik som organisation. Förvaltningspolitikens grundproblem, ed. B. Rothstein, SNS Förlag, Stockholm.
- Lodemel, Ivar (1997): PIsken i arbeidslinja. Om iverksetjinga av arbeid for sosialhjelp, Fafo.
- Lodemel, Ivar – Trickey, Heather (2001): 'An Offer You Can't Refuse'. Workfare in International Perspective, The Policy Press, Bristol.
- Mead, Lawrence M. (1992): The New Politics of Poverty: The Nonworking Poor in America, Basic Books, New York.
- Midré, Georges (1995): Bot, bedring eller brod? Om bedomming og behandling av sosial nod fra reformasjonen til velferdsstaten, Universitetsforlaget, Oslo.
- Phillips, Nelson – Hardy, Cynthia (2002): Discourse Analysis. Investigating Processes of Social Construction, Sage Publications, Inc., Thousands Oaks, CA.
- Ragin, Charles C. – Becker, Howard S. (1992): What is a Case? Exploring the Foundations of Social Inquiry, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rothstein, Bo (1994): Vad kan staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik, SNS Förlag, Stockholm.
- Rothstein, Bo (2001): Politik som organisation. Förvaltningspolitikens grundproblem, SNS Förlag, Stockholm.
- Schön, Donald (1983): The Reflective Practitioner. How Professionals Think in Action, Basic Books, Inc., New York.
- Solheim, Liv J. – Ovrelid, Bjarne (2001): Samhandling i velferdsyrke, Fagbokforlaget, Bergen.
- Terum, Lars Inge (1996): Grenser for sosialpolitisk modernisering, Universitetsforlaget, Oslo.
- Terum, Lars Inge (2003): Portvokt i velferdsstaten: om skjønn og beslutninger i sosialt arbeid, Kommuneforlaget, Oslo.
- Tranoy, Knut Erik (1998): Det åpne sinn. Moral og etikk mot et nytt årtusen, Universitetsforlaget, Oslo.
- White, Stuart (2000): 'Social rights and the social contract – political theory and the new welfare politics', British Journal of Political Science, vol. 30, pp. 533–540.